

Ewa Kula

Zwierzchnicy Gimnazjum Męskiego w Kielcach w okresie przejściowym 1864- 1873

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 14,
137-148

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ewa Kula

ZWIERZCHNICY GIMNAZJUM MĘSKIEGO W KIELCACH W OKRESIE PRZEJŚCIOWYM 1864–1873

Uwagi wstępne

Trwający zaledwie 8 lat okres, zwany w szkolnictwie Królestwa Polskiego przejściowym, obfitował w szereg zmian organizacyjnych, obejmujących szkoły rządowe. Cezury chronologiczne stanowią lata 1864–1873. W tych latach dokonywały się istotne zmiany, które stopniowo miały doprowadzić do unifikacji polskiego szkolnictwa średniego ze szkolnictwem rosyjskim. Pierwsza data to rok ogłoszenia tzw. ukazów jugenheimskich, na mocy których powstawały szkoły średnie dla mniejszości narodowych z rosyjskim lub niemieckim językiem wykładowym. Data końcowa to 1873 rok, kiedy minister oświaty, Dymitr Tołstoj, zaprowadził w szkołach średnich Królestwa Polskiego rosyjską ustawę z 1871 roku o gimnazjach klasycznych, znosząc tym samym odrębność szkolnictwa polskiego. W średnich rządowych szkołach Królestwa, w tym również w kieleckim gimnazjum, ustawa ta była wprowadzona z początkiem roku szkolnego 1873/74.

Po upadku powstania styczniowego reskrypt cesarski z sierpnia 1863 roku zapowiadał zachowanie w całości ustawy z 1862 roku, jednak już trzy lata później, w 1866 roku, ogłoszona została siódma z kolei ustawa szkolna, wprowadzająca nowy ustrój szkolnictwa średniego, które podzielono na siedmioklasowe gimnazja i czteroklasowe progimnazja pod nadzorem inspektorów podległych naczeln-

kom dyrekcji naukowych. W porównaniu z programem z 1862 roku nowa ustawa znacznie uszczuplała zakres wykładanych przedmiotów, uprzywilejowując język rosyjski (łącznie 24 godziny tygodniowo) oraz historię Cesarstwa, która, podobnie jak geografia, miała być wykładana po rosyjsku. W gimnazjum kieleckim ustawa ta została wprowadzona w życie rozporządzeniem ministra oświecenia narodowego z dnia 13 września 1867 roku¹.

Na mocy ukazów jugenheimskich z 1864 roku oraz ustaw styczeniowych z 1866 roku postanowiono, w celu ograniczenia liczby szkół z polskim językiem wykładowym, tworzyć szkoły dla ludności rosyjskiej, litewskiej, niemieckiej i żydowskiej. W szkołach tych, pod pozorem ochrony wymienionych mniejszości narodowych przed spolonizowaniem, wprowadzono niemiecki lub rosyjski język wykładowy. W tym celu utworzono w 1864 roku siedmioklasowe męskie gimnazjum rosyjskie w Warszawie, a przy nim progimnazjum żeńskie oraz rosyjską szkołę początkową. Z myślą o kształceniu młodzieży wyznania ewangelickiego założona została, wzorem istniejącej w Petersburgu Głównej Szkoły Niemieckiej św. Piotra, Szkoła Główna Niemiecko-Ewangelicka z prawami szkoły średniej. Nauczanie prowadzono w języku niemieckim, z wyjątkiem historii, geografii oraz języka i literatury rosyjskiej². Kolejnym krokiem było zatwierdzenie ustaw dla gimnazjów i progimnazjów dla ludności rosyjskiej wyznania grekounickiego oraz ustawy o Niemieckim Gimnazjum Realnym w Łodzi. W utworzonych szkołach rosyjskich dla grekounitów: gimnazjum klasycznym w Chełmie, Białej i Siedlcach oraz w takichże progimnazjach w Zamościu i w Hrubieszowie językiem wykładowym był rosyjski. Nauka języka litewskiego przewidziana była dla chętnych w gimnazjach w Mariampolu i w Suwałkach, nauczanie bowiem w tych szkołach odbywało się również w języku rosyjskim³.

Planowano także założenie szkół dla młodzieży żydowskiej, jednak ze względu na zbyt małą liczbę uczniów wyznania mojżeszowego postanowiono dopuścić do tych szkół młodzież innych wyznań, a szkoły nazwano mieszanymi⁴. Pierwsze takie placówki, z rosyjskim językiem wykładowym, utworzone zostały postanowieniem Komitetu Urządzącego z 13/15 sierpnia 1866 roku w Lublinie oraz w Łomży. W roku szkolnym 1867/68 zreorganizowano IV męskie gimnazjum w Warszawie, tworząc tam gimnazjum mieszane, a także progimnazjum żeńskie

¹ *Očerki istorii keleckoj mužskoj gimnazii za pervye piat' desjat' let ee suščestvovanija (1862–1912)*, Wařawa 1913, s. 53.

² *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* (dalej: *Dziennik Praw*), t. 62, Warszawa 1864, s. 367–383, 387–389.

³ *Dziennik Praw*, t. 65, Warszawa 1866, s. 389–393.

⁴ K. Poznański, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*, Wrocław 1968, s. 311.

przekształcono w gimnazjum⁵. Ogółem do roku 1868 spośród 45 szkół średnich w Królestwie Polskim utworzono 13 szkół mieszanych, w tym 9 męskich. Te ostatnie to gimnazja w Warszawie, Lublinie i Łomży oraz progimnazja w Warszawie, na Pradze, w Częstochowie, Sandomierzu, Pułtusku i progimnazjum realne w Łowiczu. Mieszane szkoły żeńskie to gimnazja w Warszawie i Lublinie oraz trzyklasowe progimnazja w Łowiczu i w Sandomierzu.

Polski język wykładowy pozostawiono, z wyjątkiem nauczania języka rosyjskiego i literatury, historii Rosji i Polski oraz geografii Imperium Rosyjskiego i Królestwa Polskiego, w 22 męskich gimnazjach i szkołach powiatowych oraz w 9 żeńskich szkołach: trzyklasowych, w gimnazjach i progimnazjach. Męskie gimnazja z polskim językiem wykładowym znajdowały się w Warszawie (3) oraz w Kaliszu, Piotrkowie, Radomiu, Kielcach, Pińczowie i Płocku, gimnazja realne dla ludności polskiej były w Warszawie i Włocławku, a szkoły powiatowe w Warszawie (2), Rawie, Łęczycy, Koninie, Sieradzu, Wieluniu, Końskich, Mławie i w Lipnie. Od 1869 roku, wobec wprowadzenia do wszystkich szkół rosyjskiego języka wykładowego, podział szkół według narodowości został zniesiony.

1. Zwierzchnicy gimnazjum kieleckiego

Wykonawcami postanowień władz oświatowych zmierzających do całkowitego zrusyfikowania średnich szkół rządowych byli niewątpliwie ich zwierzchnicy, a więc rektorzy, a od roku 1864 inspektorzy. Od nich zależała w dużym stopniu realizacja polityki oświatowej założonej przez władze carskie wobec szkolnictwa średniego. W omawianym okresie przejściowym funkcję tę pełniły kolejno cztery osoby: Antoni Formiński (19 września 1862 – 23 listopada 1865), Karol Witte (23 listopada 1865 – 1 października 1867), Bazyl Markianowicz (2 października 1867 – 24 marca 1873) i Włodzimierz Choroszewski (24 marca 1873 – 1 maja 1874).

Gimnazjum Męskie w Kielcach utworzone zostało z przekształcenia Szkoły Wyższej Realnej mocą ustawy Aleksandra Wielopolskiego z 20 maja 1862 roku. Ustawa przewidywała, iż zwierzchnikiem każdego gimnazjum będzie rektor, podległy bezpośrednio Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia Publicznego. W świetle przepisów tej ustawy nie podlegały mu już szkoły elementarne ani zwierzchnicy szkół powiatowych. Rektor zobowiązany był do wykładania przedmiotu, którego był nauczycielem⁶, a zatem nie otrzymywał dodatkowego za to wynagrodzenia.

⁵ „Dziennik Praw”, t. 67, Warszawa 1867, s. 53.

⁶ Ustawa z roku 1862 o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim, w: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, wybór i oprac. S. Wołoszyn, t. 2, Warszawa 1965, s. 523.

Nowy rok szkolny w gimnazjum kieleckim otworzył dnia 4 października 1862 roku rektor Antoni Formiński, który poprzednio pełnił funkcję zwierzchnika Szkoły Wyższej Realnej, był bowiem inspektorem tej placówki od 1848 roku⁷. A. Formiński urodził się 17 stycznia 1802 roku w Moszczenicy w powiecie piotrkowskim w rodzinie mieszczańskiej. Ojciec jego, Maciej, był zarządcą w majątku ziemskim w Czemiernikach⁸. Po odbyciu nowicjatu w Łukowie w latach 1823–1824 A. Formiński uczył w pijarskim konwicie żoliborskim. Stopień magistra filozofii na Uniwersytecie Warszawskim uzyskał w 1828 roku, po czym został nauczycielem matematyki w wojewódzkiej szkole pijarów w Radomiu, a w latach 1830–1831 w Łukowie. Po powstaniu listopadowym jeszcze jako duchowny pracował w szkole wojewódzkiej w Radomiu oraz, od roku 1833, w gimnazjum piotrkowskim, a następnie w gimnazjum w Łomży⁹. Po raz pierwszy pojawił się w Kielcach w 1838 roku jako nauczyciel matematyki w gimnazjum gubernialnym, gdzie pracował do 1840 roku. Już wówczas znany był władzom jako człowiek obowiązkowy, sprawny organizacyjnie i lojalny wobec rządu¹⁰. Po kilku latach, w czasie których mieszkał i pracował w Warszawie, tj. w II gimnazjum oraz w Szkole Sztuk Pięknych, powrócił do Kielc w 1848 roku i objął stanowisko inspektora Szkoły Wyższej Realnej. Przez absolwenta tej szkoły, Stanisława Jana Czarnowskiego, określony został jako „czysto biurokratyczna kreatura, ślepy wykonawca muchanowskiego regulaminu szkolnego, dbający o zewnętrzny rygor policyjno-szkolny i o formalistykę rusefikacyjną”¹¹. Przyjechał do Kielc z żoną, w 1842 roku bowiem zwolniony został od ślubów zakonnych. Ożenił się z Anną Mikulską, córką warszawskiego szlachcica. Z małżeństwa tego miał 6 córek, jednak 2 z nich stracił w roku 1866. Piętnastoletnia Marianna zmarła 6 maja, a miesiąc później, 14 czerwca 1866 roku, sześćioletnia Waleria¹². W pamięci wychowanków A. Formiński zachował się jako despotyczny, srogi, źle panujący nad emocjami¹³. Zachowania te były prawdopodobnie konsekwencją nie najlepiej

⁷ *Očerker istorii kieleckoj mužskoj gimnazii*, s. 32; A. Massalski, *Szkolnictwo średnie Kielc do roku 1862*, Kielce 1983, s. 197.

⁸ A. Massalski, *Słownik biograficzny nauczycieli średnich rządowych szkół męskich w Królestwie Polskim w latach 1831–1862*, Warszawa (w druku).

⁹ R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1808–1831. Słownik biograficzny*, Warszawa 1977, s. 424–425.

¹⁰ A. Massalski, *Szkolnictwo średnie...*, s. 182.

¹¹ S. J. Czarnowski, *Pamiętniki. Wspomnienia z trzech stuleci XVIII, XIX i XX*. Warszawa 1921. Cyt. za: J. Schiller, *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Warszawa 1998, s. 146.

¹² Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Urząd Stanu Cywilnego, Katedra, zesp. 133. Księga zgonów 1866, akt nr 267, k. 68; akt nr 317, k. 80.

¹³ B. Anc, *Wspomnienia szkolne z czasów Mikołaja I i Aleksandra II. Wyższa Szkoła Realna*

układającego się życia osobistego. Miało więc gimnazjum kieleckie inspektora, a po reformie A. Wielopolskiego rektora, ponurego, zawziętego, ale i sumiennego w pełnieniu swych obowiązków.

A. Formiński wziął udział w dyskusji nad reformą szkolnictwa w Królestwie, przygotowywaną przez A. Wielopolskiego. W swoim memoriale pt. *Uwagi nad obecnym stanem i organizacją Szkoły Wyższej Realnej w Kielcach* występował jako przeciwnik szkoły realnej i proponował utworzenie w Kielcach, przy współudziale Zarządu Górnictwa Krajowego, wyższej szkoły górniczej¹⁴.

Stanowisko rektora gimnazjum zniesione zostało ukazem carskim z 30 sierpnia/11 września 1864 roku. A. Formiński jako zwierzchnik gimnazjum został, w świetle nowych przepisów, mianowany inspektorem i podlegał bezpośrednio dyrektorowi Dyrekcji Naukowej Kieleckiej. Zgodnie z treścią wspomnianego ukazu inspektor zawiadywał sprawami dydaktycznymi oraz dyscypliną w gimnazjum, sprawował nadzór nad szkołami początkowymi oraz prywatnymi w mieście, zastępował też w razie potrzeby dyrektora Dyrekcji Naukowej. Pełniący wówczas to stanowisko w Kielcach Michał Redczyc kilkakrotnie zwracał się w pierwszej połowie 1865 roku pisemnie do A. Formińskiego, powierzając mu pełnienie swoich obowiązków na czas kilku lub kilkunastodniowej nieobecności¹⁵. Ukaz carski z 1864 roku przyznawał inspektorowi prawo do nauczania w gimnazjum i do pobierania za to niezależnego wynagrodzenia. Płaca na stanowisku inspektora wynosiła 1500 rbs.¹⁶ Poprzednio, jako rektor gimnazjum A. Formiński zarabiał 1200 rbs. Jednocześnie ustawa A. Wielopolskiego zobowiązywała rektorów gimnazjów i szkół powiatowych do odbywania lekcji w ramach obowiązków, tj. bez dodatkowego wynagrodzenia.

Na stanowisku zwierzchnika szkoły kieleckiej A. Formiński pracował łącznie 17 lat. Za nienaganną służbę otrzymywał nagrody pieniężne oraz odznaczenia. Wyróżniony został Orderem św. Stanisława w 1856 roku oraz brązowym medalem na wstędze św. Andrzeja na pamiątkę wojny 1853–1856, a w roku 1861 otrzymał medal za nieskazitelną 25-letnią służbę. W hierarchii urzędniczej Królestwa Polskiego otrzymał w czasie pełnienia obowiązków inspektora Szkoły Wyższej Realnej tytuł radcy tytularnego w 1850 roku, a następnie radcy dworu w 1860

w Kielcach. w: *Kielce w pamiętnikach i wspomnieniach z XIX wieku*, oprac. A. Massalski, M. Pawlina-Meducka, Kielce 1992, s. 67–82; A. Massalski, *Szkolnictwo średnie...*, s. 204.

¹⁴K. Poznański, *Reforma szkolna...*, s. 82; *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 3, Wrocław 1977, s. 783.

¹⁵APK, Kielecka Dyrekcja Szkolna (dalej: KDS), sygn. 2377, k. 40–50, Akta osobiste Antoniego Formińskiego, b. inspektora gimnazjum w Kielcach.

¹⁶Ukaz Najwyższy o organizacji dyrekcji naukowych w Królestwie Polskim z 30.08./11.09.1864 r., *Dziennik Praw*, t. 62, s. 391–405.

roku¹⁷. Obowiązki służbowe A. Formiński pełnił do końca 1865 roku, decyzją bowiem Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego z dnia 23 listopada/5 grudnia tegoż roku został zwolniony z pracy. Wysłuzone przez niego lata pracy dawały podstawę do przyznania pełnej emerytury. Zmarł prawdopodobnie w pierwszych miesiącach 1867 roku. Miał wtedy 64 lata¹⁸.

Stanowisko inspektora gimnazjum kieleckiego powierzono Karolowi Witte, znanemu z działalności literackiej, a w latach międzypowstaniowych także wydawniczej. Uczył się on w szkole ewangelickiej w Warszawie, a od 1824 roku w Liceum Krzemienieckim. Po powstaniu listopadowym wrócił do Warszawy i rozpoczął pracę pedagogiczną w założonej przez siebie męskiej szkole czteroklasowej, a następnie pięcioklasowej. Zmuszony przez władze carskie do zamknięcia szkoły, rozpoczął działalność literacko-wydawniczą. W 1842 roku zaczął wydawać „Gazetę Powszechną”, a po 10 miesiącach pismo naukowo-literackie pt. „Pamiętnik Literacki”. Zamieszczane były tam utwory z literatury polskiej, między innymi pierwodruk wiersza Cypriana Kamila Norwida pt. *Pióro* oraz litewskie pieśni gminne Karola Brzozowskiego, a także interesująco napisane artykuły o literaturze obcej, przeglądy i recenzje literackie, których autorem był sam K. Witte. W latach 1843–1844 redagował pismo codzienne „Dziennik Krajowy”, na którego łamach podejmowano spory ideowe i polemiki, na przykład z pisarzami tzw. koterii petersburskiej¹⁹. W 1844 roku został czynnym członkiem grupy artystyczno-literackiej pod nazwą Cech Głupców, której twórcami byli August Wilkoński i Tomasz Dziekoński. Spotkania tej na pół cygańskiej grupy odbywały się do roku 1846 co tydzień w domu Wilkońskich, gdzie prezentowano satyryczno-humorystyczne wiersze, szkice, karykatury. Członkami grupy byli między innymi: Hipolit Skimborowicz, Fryderyk Henryk Lewestam, Julian Bartoszewicz, a członkostwo honorowe otrzymały Narcyza Żmichowska i Paulina Wilkońska²⁰. W tym czasie (1844–1848) K. Witte zamieszczał recenzje utworów

¹⁷ Tytuł radcy dworu odpowiadał, według „Tabeli o rangach” zatwierdzonej przez Piotra I w 1722 r., podpułkownikowi i zaliczany był do klasy VII. Wynikał stąd określony sposób tytułowania osób zaliczanych do poszczególnych klas czynów i rang. Do urzędników zaliczanych do klasy VII zwracano się „wasze wysokobłagorodije”. Rangi były w Rosji podstawą do osiągania awansów w służbie cywilnej. Otrzymanie kolejnej, wyższej rangi pozwalało na zdobycie wyższego stanowiska, a także orderu. O ile urzędnik mógł być zwolniony ze stanowiska bez podania przyczyny, o tyle „czynny” można było pozbawić urzędnika wyłącznie sędownie. Por.: G. A. Murašev, *Tituly, činy, nagrady*, Sankt-Peterburg 2000, s. 62, 87.

¹⁸ APK, KDS, sygn. 2377, k. nlb. Pismem z 28.04.1867 r. Komisja Emerytalna zwróciła do Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej dokumenty zmarłego A. Formińskiego.

¹⁹ C. Gajkowska, *Czasopiśmiennictwo literackie XIX wieku*. w: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachorza i A. Kowalczykowej, Wrocław 1994, s. 147.

²⁰ Z. Stajewska, *Cyganerie artystyczne*, w: *Słownik literatury polskiej...*, s. 142–143.

literackich w „Bibliotece Warszawskiej”. Ponadto jako pierwszy dokonał w 1846 roku przekładu na język polski *Hrabiego Monte Christo* Aleksandra Dumasa. Wspólnie z Łucją Rautenstrauchową przetłumaczył w 1857 roku *Korynnę czyli Włochy* autorstwa Germaine de Staël-Holstein. Przekład ten wydany został ponownie w 1962 roku²¹. Pracę w szkolnictwie rządowym K. Witte rozpoczął przed powstaniem styczniowym. Pełnił obowiązki rektora gimnazjum męskiego w Łomży, co umożliwił mu fakt, że był zięciem (od roku 1857) Józefa Korzeniowskiego, współpracownika A. Wielopolskiego. Zwolniony po powstaniu styczniowym za niedostateczny nadzór polityczny nad uczniami, aresztowany był wraz z całą inteligencją Łomży w listopadzie 1863 roku, a w lutym 1864 roku wywieziony, razem z Janem Adamem Haberkantem, duchownym ewangelickim, w głąb Rosji²². Poza etatem pozostawał około roku, a następnie powierzono mu w kwietniu 1865 roku stanowisko pełniące obowiązki inspektora szkoły powiatowej specjalnej w Częstochowie²³. Po upływie 6 miesięcy mianowany został od 23 listopada 1865 roku inspektorem gimnazjum w Kielcach. Z tego okresu pochodzą jego publikacje *Obraz bibliograficzno-literacki za rok 1868* (Warszawa 1869), wydane pod kryptonimem K. W. *Gawędy pedagogiczne* (Warszawa 1865) oraz praca ośmieszająca przeciwników teorii Karola Darwina *Niezastużony ale szczęśliwy, czyli potulne rozmyślenia nad dobroczynnym wpływem, jaki teoria Darwina na ogół publiczności już wywarła lub wyrzucić może* (Warszawa 1969)²⁴. W gimnazjum w Kielcach pracował do 1 października 1867 roku²⁵. Wprawdzie nie są znane przyczyny jego zwolnienia z gimnazjum, warto jednak odnotować, że od strony formalnej, w świetle przepisów ustawy z 5/17 stycznia 1866 roku o gimnazjach i progimnazjach męskich dla ludności polskiej w Królestwie, K. Witte nie spełniał wymogu zapisanego w art. 11. wspomnianej ustawy, dotyczącego wyższego wykształcenia inspektorów gimnazjów i progimnazjów, uzyskanego „... w Uniwersytecie lub w innym wyższym zakładzie naukowym”²⁶. Nie było takiego zapisu w obowiązującym przez dwa lata ukazie o organizacji dyrekcji naukowych. Okoliczność ta mogła być wykorzystana do jego zwolnienia, tym bardziej że fakt ten miał miejsce po zniesieniu ukazem carskim z 15/27 maja 1867 roku Komisji Rządowej Oświecenia Pu-

²¹ A. L. H. de Staël-Holstein, *Korynna czyli Włochy*, przeł. Ł. Rautenstrauchowa i K. Witte, oprac. A. Jakubiszyn-Tatarkiewiczowa, Wrocław 1962.

²² J. K. Janowski, *Pamiętniki o powstaniu styczniowym*, t. 2, Warszawa 1925, s. 113; E. Szulc, *Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Warszawie. Zmarli i ich rodziny*, Warszawa 1989, s. 184.

²³ „Gazeta Warszawska” z 18 kwietnia 1865, nr 87, s. 1.

²⁴ K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 5, Kraków 1880, s. 111.

²⁵ *Očerk istorii kieleckoj mužskoj gimnazii...*, s. 156.

²⁶ *Ustawa gimnazjów i progimnazjów męskich w Królestwie dla ludności polskiej*, Dziennik Praw, t. 64, Warszawa 1866, s. 29–73.

blicznego i utworzeniu Okręgu Naukowego Warszawskiego²⁷. Z Kielc K. Witte otrzymał przeniesienie do Kalisza, na stanowisko nauczyciela języka łacińskiego w gimnazjum męskim, gdzie przepracował 3 miesiące²⁸. Na stanowisku inspektora gimnazjum kieleckiego otrzymywał 1500 rbs., natomiast w Kaliszu jego roczna pensja wynosiła mniej, bo 1200 rbs. W sytuacji finansowej K. Wittego miało to duże znaczenie, był bowiem obciążony spłaceniem pożyczki, którą, w wysokości 1200 rbs., a więc rocznych poborów, zaciągnął jeszcze w Łomży²⁹. W listopadzie 1867 roku K. Witte poprosił inspektora gimnazjum kaliskiego o urlop na święta Bożego Narodzenia, które chciał spędzić z rodziną w Warszawie oraz w Łochowie, w powiecie stanisławowskim³⁰. Po świętach nie wrócił już do Kalisza, natomiast wiadomo, że w latach siedemdziesiątych mieszkał i pracował w Krakowie³¹. Od 1873 roku był nadzwyczajnym członkiem Komisji Bibliograficznej i Archeologicznej, a od 1874 roku także Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie³². Opublikował pod pseudonimem Walentego Spektatora wspomnienia z czasów szkolnych w Krzemieńcu, zatytułowane *Krzemieńec. Przygody i wspomnienia studenta pierwszej klasy* (Kraków 1873). Doświadczenia z pracy w rządowych szkołach średnich w Królestwie wykorzystał, uczestnicząc w dyskusji dotyczącej reformy szkolnej w Galicji. Swoje propozycje zawarł w publikacji wydanej pod wspomnianym pseudonimem *Wielka i mała polityka Galicji* (Kraków 1871). Nowych rozwiązań w zakresie szkolnictwa ludowego dotyczyły prace *O szkołach początkowych. Samouctwo. Klasa wstępna* (Kraków 1875, nakładem Adolfa Dygasińskiego). K. Witte zmarł w Krakowie 14 lipca 1878 roku³³.

²⁷ Ukaz Najwyższy o zniesieniu Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego i utworzeniu Okręgu Naukowego Warszawskiego z 15/27.05.1867 r., *Dziennik Praw*, t. 67, s. 63–79.

²⁸ Archiwum Państwowe w Łodzi, Dyrekcja Szkolna w Kaliszu, sygn. 122, Dyrekcja Naukowa Kaliska, k. 272–274.

²⁹ Pracując w szkole łomżyńskiej zdążył spłacić 500 rbs. 80 kop. samego kapitału, bez odsetek. Pozostała kwota, jak wynikało z pisma Komisji Oświecenia Narodowego z dnia 28.04.1867 r., powinien spłacać po 25 rbs. miesięcznie. Tamże, k. 104.

³⁰ Tamże, k. 167.

³¹ S. Możdżeń, *Karol Witte – rektor gimnazjum kieleckiego*. „*Studia Kieleckie*” 1986, nr 3, s. 115–119. Z listów, które pisał K. Witte do Teofila Lenartowicza, wynika jednak, że w latach 1876 i 1877 mieszkał w dużym majątku ziemskim w Bębnowce, w powiecie płoskirowskim guberni podolskiej, gdzie u Jana Jodko pracował w charakterze – jak to sam określił – totumfackiego. Korespondencję otrzymywał na pośrednictwem Adama Librowicza, zamieszkałego w Podwołoczyskach, który „...wiadomą sobie drogą...” przekazywał je K. Wittemu. W tym czasie był w Krakowie, skąd wysyłał T. Lenartowiczowi pieniądze od J. Jodko. Por.: Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps 2028, t. 7, k. 242–245. Korespondencja Teofila Lenartowicza.

³² *Pamiętnik piętnastoletniej działalności Akademii Umiejętności w Krakowie 1873–1888*, Kraków 1889, s. 135.

³³ Tamże.

Kolejnym inspektorem gimnazjum kieleckiego został od 2 października 1867 roku Bazyli (Wasył) Markianowicz. W chwili podjęcia zatrudnienia w Kielcach miał 37 lat i doświadczenie zarówno w pracy pedagogicznej, jak i na stanowisku inspektora. B. Markianowicz urodził się w 1831 roku w guberni mohylewskiej, w rodzinie szlacheckiej. Posiadał majątek we wsi Derbic powiatu rogaczewskiego. W 1855 roku ukończył fakultet historyczno-filologiczny Głównego Instytutu Pedagogicznego w Sankt Petersburgu³⁴ i został mianowany młodszym nauczycielem języka rosyjskiego w gimnazjum gubernialnym w Suwałkach, gdzie podjął pracę jeszcze w tym samym roku. Na tym stanowisku zarabiał wówczas 450 rbs. rocznie. Po reformie szkolnej A. Wielopolskiego B. Markianowicz uczył tego samego przedmiotu w III gimnazjum w Warszawie do roku 1866. Równolegle był zatrudniony w latach 1863–1865 w szkole powiatowej w Warszawie przy ul. Długiej, a od 1864 do 1866 w warszawskim II gimnazjum żeńskim³⁵. W ciągu roku szkolnego 1866/1867 pełnił obowiązki inspektora gimnazjum w Pińczowie i to stąd właśnie, w randze radcy stanu, przeniesiony został do Kielc na stanowisko inspektora³⁶. Przesunięcie to, jak już wcześniej wspomniano, najprawdopodobniej miało związek z utworzeniem w tym roku, w miejsce Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego, Okręgu Naukowego Warszawskiego. W czasie kadencji inspektora B. Markianowicza w gimnazjum kieleckim wprowadzono, podobnie jak w pozostałych szkołach średnich Królestwa, rosyjski język wykładowy. W roku szkolnym 1868/69 wykładano w tym języku przedmioty matematyczne i historyczne, a od roku 1869/70 pozostałe. Również w tym roku reskryptem cara z 5/17 lutego 1869 roku ujednoczona została w Królestwie, na wzór okręgów naukowych Imperium, nazwa gimnazjów, określająca teraz charakter szkoły oraz płeć uczącej się w niej młodzieży³⁷. Przeznaczona dla ludności polskiej szkoła kielecka, która dotychczas nazywała się gimnazjum męskim, otrzymała nazwę „męskie gimnazjum klasyczne”.

³⁴ Główny Instytut Pedagogiczny w Sankt Petersburgu utworzony został ukazem cara Mikołaja I z 30 X 1828 r. Na trwających 6 lat fakultetach: filozoficzno-prawnym, fizyczno-matematycznym i historyczno-filologicznym kształcił profesorów i nauczycieli dla potrzeb szkół podległych Ministerstwu Oświecenia Narodowego. Od sierpnia 1849 r. czas trwania nauki skrócono do 4 lat, a fakultety ograniczono do dwóch: fizyczno-matematycznego i historyczno-filologicznego. Instytut został zamknięty w 1859 r., a na jego miejsce utworzono w 1867 r. Instytut Historyczno-Filologiczny, przygotowujący nauczycieli języków starożytnych i historii dla gimnazjów i progimnazjów klasycznych. Por. A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. 2, Warszawa 1882, s. 416.

³⁵ Rossijskij Gosudarstvennyj Istoričeskij Archiv v S.-Peterburge (dalej: RGIAP), F. 733, op. 203, d. 2372, k. 303–304; tamże, op. 202, d. 408, k. 2, *Imennyj spisok činovnikov i učitelej Keleckoj učebnoj direkcji k 1.01.1871 g.*

³⁶ *Cirkular po Upravlenii Varšavskim Učebnym Okrugom za 1867 god*, Varšava 1867, s. 103.

³⁷ A. Próchnik, *Rusyfikacja szkoły polskiej po powstaniu styczniowym*. w: *Walka o szkołę polską w 25-lecie strajku szkolnego*, pod red. S. Drzewieckiego, Z. Nowickiego i T. Wojeńskiego, Warszawa 1930, s. 9–25.

W pierwszym roku swojej pracy w Kielcach B. Markianowicz, poza wykonywaniem obowiązków inspektora, uczył za dodatkowym wynagrodzeniem (oprócz 1500 rbs. za pełnienie funkcji inspektora otrzymywał 250 rbs.), geografii Rosji w klasach V i VI, po 2 godziny tygodniowo. Obowiązująca wówczas ustawa z 1866 roku zezwalała na płatne wykładanie przez inspektora gimnazjum jednego przedmiotu³⁸. Od następnego roku szkolnego 1868/69, aż do końca pobytu w Kielcach, B. Markianowicz wykładał język rosyjski w klasie IV, w wymiarze 4 godzin tygodniowo³⁹.

Wspólnie z żoną Marią, córką Jakuba Szachowa, uczestniczyli w uroczystościach o charakterze religijnym w rodzinie nauczyciela gimnazjum Mikołaja Chandrikowa, podając do chrztu w cerkwi prawosławnej w Kielcach jego dzieci⁴⁰. Ich syn, Eugeniusz, urodził się dopiero w 1875 roku.

Po zakończeniu pracy w Kielcach 24 marca 1873 roku otrzymał podobne stanowisko w gimnazjum radomskim, gdzie pracował do 1883 roku. Po tym czasie, już jako rzeczywisty radca stanu, został mianowany naczelnikiem łódzkiej, a od 1888 roku suwalskiej dyrekcji naukowej⁴¹.

Jego obowiązki w gimnazjum kieleckim powierzono Włodzimierzowi Choroszewskiemu, który do marca 1873 roku pełnił podobną funkcję w gimnazjum w Radomiu. Był on ostatnim inspektorem kieleckiego gimnazjum przed wprowadzeniem do szkół średnich w Królestwie tzw. ustawy tołstojowskiej z 1871 roku.

W. Choroszewski urodził się w 1836 roku w rodzinie mieszczańskiej w Kursku. Przygotowywał się do stanu duchownego w seminarium duchownym w Mińsku, a następnie w rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu. Po trzech latach zmienił zainteresowania i podjął studia na wydziale historyczno-filozoficznym Uniwersytetu w Petersburgu⁴². Za rozprawę o pisarzu prawosławnym z XV wieku, Józefie Wołockim otrzymał stopień kandydata nauk historycznych 16 maja 1861 roku. Po ukończeniu uniwersytetu był oddelegowany za granicę w celu kontynuowania pracy naukowej, między innymi do Paryża i Pragi⁴³. W 1863 roku po powrocie do Rosji został mianowany nauczycielem języka rosyjskiego i łaciny w IV gimnazjum w Petersburgu, tzw. „łarinskiej gimnazii”⁴⁴. W 1865

³⁸ *Ustawa gimnazjów i progimnazjów męskich...*, Dziennik Praw, t. 64, s. 29–73.

³⁹ APK, Kielcekie Gimnazjum Męskie, sygn. 1, k. 333, 344, 387, 401, 435.

⁴⁰ APK, Akta stanu cywilnego parafii prawosławnej w Kielcach, sygn. 9/1870, k. 36–37; tamże, sygn. 11/1871, k. 38–39.

⁴¹ RGIAP, F. 733, d. 225, op. 299, k. 35–44. Formularnyj spisok učitelja B. T. Markianoviča.

⁴² H. Mościcki, *Choroszewski Władysław (1836–1900)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 429–430.

⁴³ *Očerki istorii keleckojskoj mužskoj gimnazii...*, s. 34–35.

⁴⁴ Piotr Daniłowicz Łarin (1735–1778), syn chłopa ze wsi Lubicz guberni rizańskiej. W dzieciństwie był pastuchem, potem służącym w karczmie. Wzbogacił się, handlując rybami i chlebem

roku ożenił się z Czeszką, Ludmiłą Szmidt⁴⁵. W 1866 roku został wykładowcą języka czeskiego w Warszawskiej Szkole Głównej. W tym czasie tłumaczył na język rosyjski przepisy administracyjne Królestwa Polskiego, za co otrzymał nagrodę pieniężną i Order św. Stanisława. Wysokim wyróżnieniem było mianowanie go w 1867 roku inspektorem gimnazjum w Radomiu, z wynagrodzeniem 1900 rbs. W szkole tej wykładał język rosyjski i literaturę⁴⁶. Wiosną 1873 roku zmienił wyznanie na prawosławne. Nie był to przypadek odosobniony, zmiana bowiem wyznania gwarantowała wówczas posady w służbie rządowej. Konwersja była zjawiskiem zauważalnym szczególnie w środowisku urzędników, nauczycieli i policjantów⁴⁷.

W nagrodę Choroszewski otrzymał posadę inspektora gimnazjum w Kielcach. Mianowany 23 marca 1873 roku funkcję tę sprawował do końca czerwca tegoż roku. Od 1 lipca, w świetle obowiązującej już w szkołach średnich Królestwa rosyjskiej ustawy z 1871 roku, zwanej tołstojowską, zwierzchnicy gimnazjów nosili tytuł dyrektorów. Rok później W. Choroszewski przeniesiony został na stanowisko dyrektora V gimnazjum w Warszawie, a stamtąd na własną prośbę do Nowoczerkaska, a następnie do Charkowa. Zmarł w 1900 roku we Florencji.

W trakcie zatrudnienia w Radomiu W. Choroszewski zamieścił w cyrkularzu Okręgu Naukowego Warszawskiego notatkę o ocenie wykładania języka rosyjskiego i łacińskiego w gimnazjum w Radomiu⁴⁸. W 1876 roku na zlecenie kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego wydał *Russkij bukwar dla polskich dzieci* (Warszawa 1876), która to praca bynajmniej nie świadczyła o dobrym opanowaniu języka rosyjskiego przez jej autora. Wadą tego podręcznika, przeznaczonego dla szkół początkowych ONW, było, jak pisał Jan N. Baudouin de Courtenay, pomieszanie liter ze spółgłoskami, przez nazywanie np. liter *е, ё, ю, я* – spółgłoskami, czy też podawanie dwóch zakończeń: *-омъ* и *-ѣмъ* tam, gdzie było tylko jedno zakończenie: *-омъ*⁴⁹.

z Anglią. Był projektodawcą założenia wzorcowej szkoły handlowej (1777 r.). Projekt zyskał poparcie carycy Katarzyny II, ale w 1778 r. Łarin zmarł. Szkoła w Lubiczu została założona dopiero w 1819 r., a oddział żeński w 1884 r. Za pozostałe pieniądze zgromadzone przez P. Łarina urządzono w latach 1828–1835 sale cesarskiej biblioteki publicznej, jedna z sal nosi imię P. Łarina, a w 1836 r. zbudowano w Petersburgu na Wyspie Wasilewskiej gimnazjum. Z pozostałych sum wybudowano gmach liceum richelieuwskiego w Odessie.

⁴⁵ H. Mościcki, *Choroszewski Władysław...*

⁴⁶ RGIAP, F. 733, op. 203, d. 2378, k. 251. *Vedomost' o direktore, i.d. inspektora i učitelach kak ŗtatnych tak i sverchŗtatnych Varŗavskoj 5-oj muŗskoj gimnazii, sostavlen 30.09.1878 g.*

⁴⁷ Por.: A. Chwalba, *Polacy w służbie Moskali*, Warszawa–Kraków 1999, s. 85–87.

⁴⁸ *Izvēčenie iz zapiski o revizii prepodavanija russkogo i latinskogo jazyka v radomskoj muŗskoj gimnazii*. Cirkular Varŗavskogo Učebnogo Okruga 1872, nr 7.

⁴⁹ J. N. Baudouin de Courtenay, *Izvestija i učenyje zapiski kazanskogo universiteta 1876–1883*.

W. Choroszewski, wybitny znawca dziejów i literatury polskiej i rosyjskiej, z czasem zyskał sławę jednego z najgorliwszych tepicieli polskości i rusyfikatora. Uznając jego wiedzę z zakresu literatury, J. N. Baudouin de Courtenay pisał o W. Choroszewskim, że był to człowiek, który

... mógł zostać spokojnie pracującym i gruntownym uczonym, ale który dzięki fatalnemu zbiegowi okoliczności oraz własnemu niedołęstwu życiowemu, dzięki temu, że żył w nim Leonidas Rekin Eugeniusza Sue, stał się z przekonanego niegdyś patrioty polskiego żarliwym, ale niepoczytalnym rusyfikatorem, dręczącym i torturującym zarówno innych, jak i samego siebie⁵⁰.

Zmiany personalne na stanowisku zwierzchnika gimnazjum kieleckiego w zasadzie pokrywały się w czasie z pojawianiem się kolejnych przepisów, zmierzających do rusyfikacji szkolnictwa średniego w Królestwie Polskim. Najkrócej w omawianym okresie kierował szkołą kielecką Karol Witte – Polak, posiadający w porównaniu z pozostałymi zwierzchnikami gimnazjum najniższe, bo średnie wykształcenie, uzyskane w Liceum Krzemienieckim. Szkoła ta miała niewątpliwy wpływ na jego pracę twórczą, którą zajmował się obok działalności zawodowej. Najdłużej pracował na stanowisku inspektora Bazyle Markianowicz, wychowanek Głównego Instytutu Pedagogicznego w Petersburgu. Pozostali dwaj przełożeni spełniali także oczekiwania władz oświatowych: A. Formiński, formalista i gorliwy wykonawca poleceń, a W. Choroszewski, absolwent Uniwersytetu w Petersburgu, zaciekle rusyfikator.

Ukaz carski z 16/28 maja 1867 roku stanowił, że

... osoby urodzone w Królestwie Polskim i guberniach zachodnich wyznania rzymskokatolickiego nie mają być dopuszczane do posad kierowników zakładów naukowych ministerstwa oświaty, inspektorów gimnazjalnych oraz nauczycieli historii, języka rosyjskiego i literatury rosyjskiej⁵¹.

Prezentacja sylwetek osób piastujących kolejno funkcje rektora, a następnie inspektora w gimnazjum kieleckim umożliwiła ukazanie praktyki stosowanej w obsadzaniu stanowiska zwierzchnika w jednej tylko szkole. Kierunek zmian personalnych pozwala jednak na potwierdzenie realizowania przez władze carskie polityki depolonizacji rządowego szkolnictwa średniego w okresie przejściowym.

Podaję za: Ł. Z. Szakirowa, *Kazanskaja lingwističeskaja škola v aspekte eë razvitia*, <http://archive.lseptember.ru/rus/2001/15/5>

⁵⁰ J. N. Baudouin de Courtenay, *Wychowanie współczesne jako stała przyczyna zdenerwowania*, w: *Dzieła wybrane*, t. 6, Warszawa 1912, s. 163–164.

⁵¹ Cyt. za: A. Chwałba, *Polacy w służbie Moskali*, s. 154.